

Språkklimatet i världen - och i Svenskfinland

Mina damer och herrar!

Jag kan inte låta bli att inleda mitt tal utan följande sanna anekdot. I söndags kom jag på tanken att generalrepetera inför den kritiska publiken hemma. Härvid yttrade en tonårsdotter: "Om du skall tala, måste jag få en burk energidryck, annars somnar jag." — Sålunda nedtagen på jorden gav den luttrade fadern upp tanken på ett genrep.

Svenska Litteratursällskapet firade sitt hundraårsjubileum för exakt 20 år sen. Dagen före tillfrågades folk på gatan i tv-programmet *Veckans Puls* vad Litteratursällskapet är. Det var väl lite knaggligt med kunskaperna på sina håll, men en äldre dam visste besked: "Det är ju dom där som tror sig upprätthålla svensk kultur genom att dela ut pris till författare". [Bo Lönnqvist, 1985]

En välgörande skeptisk inställning. Skepsis och hotbilder dominerar ju den finlandssvenska framtidsdiskussionen: ankorna i dammen minskar, det finlandssvenska isflaket blir sörja, pakkoruotsi-diskussionen leder oss i fördärvet.

Jag vill i kväll trösta sargade finlandssvenska själar genom att ställa språkproblematiken i ett globalt perspektiv: det skall visa sig att vi inte har det så tokigt! Jag skall också ta upp ett känsligare tema, relationerna mellan svenskt och finskt i Finland.

Hur många människor finns det? På Times Square i New York blinkar en ljustavla ut antalet sekund för sekund, snart 6,5 miljarder. Hur många språk finns det? Kring 7100, fördelade på 300 språkfamiljer. Det ger ett medeltal på 900 000 talare per språk. Av de här 300 språkfamiljerna är en, den indoeuropeiska, i särställning, såna språk talas av en tredjedel av mänskligheten. Hit hör inte mindre än 7 av de 10 största språken, med engelskan och spanskan i spetsen.

De 100 största språken omfattar 90 % av jordens befolkning. Det ger de övriga 7000 språken bara 10 % av människorna att dela på. Det finns 250 språk med mer än en miljon talare, bland dem finskan och svenskan, som alltså i ett globalt perspektiv är stora språk.

Hur många nationalspråk finns det? Förenta Nationerna har 191 medlemmar men dessa sammanlagt bara 90 olika nationalspråk. Bara en procent av världens språk är alltså nationalspråk någonstans. Av de 300 språkfamiljerna är det bara några procent som har ens ett av sina språk bland nationalspråken.

Engelskan är i en särställning. Den har officiell status i 70 länder, franskan i 28, arabiskan i 23, spanskan i 21. Igen indoeuropeisk dominans, med arabiskan som enda avvikelse. Ett tiotal språk har officiell ställning i 2-3 stater, bland dem svenskan, som ur den här synpunkten hör till de 20 starkaste språken.

Dagens nationalspråk har danats dels av den europeiska expansionen (kolonialismen om man så vill), dels av Islams utbredning och arabiskans med den. I dagens värld finns, om vi ser till språkfamiljerna, ännu ett tredje kraftcentrum, kinesiskan i sina olika former med mer än en miljard talare. Intressant nog har kinesiskan både den längsta dokumenterade historien och den minsta tendensen till global expansion.

Detta om storspråken. Låt oss nu tänka på de 6-7000 småspråk som främst talas i tredje

världen, oftast av aborigina befolkningsspillror. Många av dem har blivit kvar i den europeiska expansionens konkursbon, utan möjlighet till skuldsanering. Medianen för småspråk är inte 900 000 utan 5000 talare, ofta bara några hundra eller tiotal. Småspråken talas i två bälten runt ekvatorn. Det ena är i Central-Afrika, det andra går från Sydost-Asien till övärlden i Indonesien (där störtvågorna den 26 december drog fram) och Papua Nya Guinea. Här finns 60 % av världens språk men bara 10 % av landarealen. Här finns också största delen av världens biologiska diversitet.

Prognoserna för de tusentals småspråken är dystert: minst hälften och kanske upp till 90 % försvinner under det här seklet. Orsakerna är bekanta för den som vågat skrapa på ytlackeringen till doktrinen om 1900-talets framsteg: konkurrens med påtvingade högstatusspråk, assimilationspolitik, ekonomisk utsugning, politiskt förtryck, deportationer, krig, folkmord, globalisering.

Några beklämmande exempel: Av 20 ursprungsspråk i Alaska är det bara två som går vidare till barnen. Av 187 indianspråk i USA och Canada fortlever en femtedel och av dem bara fyra som stabila. Av 30 ursprungsspråk i norra Ryssland (flera undersökta av M. A. Castren redan på 1840-talet) talas bara tre av barn. Det verkliga Armageddon är Australien där 90 % av de 250 aboriginspråken gått förlorade, den största av alla dessa stora förluster, eftersom de australiska ursprungsbefolkningarna bevisligen har den äldsta oavbrutna bosättningshistorien bakom sig, tiotusentals år. Den australiska centralregeringens medvetet kallsinniga attityd är känd sedan decennier.

Språkdödsfenomenet är ingalunda okänt i dagens Europa heller. Begrunda bretonska, ett keltiskt språk som talades vid Frankrikes kanalkust i Bretagne av en miljon talare så sent som 1926. På mindre än ett sekel har Frankrikes assimilatoriska språkpolitik gjort slut på bretonska. I Finland dör romani, romernas språk, ut senast inom tio år om inte revitalisering inleds omedelbart, något som faktiskt just nu planeras.

Vad innebär språkdöden för de sista talarna? Ubykiskan var ett kaukasiskt språk, talat vid östra Svarta havet i trakterna runt Sotji, populär turistort för nordbor liksom för koryféer från den sovjetiska politbyrån, den som sades skilja sig från en järnvägsstation genom att man bara kom dit men aldrig för därifrån. På 1860-talet drev ryssarna iväg ubyckerna; många flydde till Turkiet. På 1990-talet randades slutet för den sista infödda ubyken. Det blev ödet för bonden Tefvik Esenc, född 1909, avliden 1992, bosatt hela sitt liv i den gamla hemtrakten, tidvis i jordhåla. Esenc formulerade och högg själv in texten i sin gravsten:

”Detta är Tefvik Esencs grav. Han var den siste människan som talade språket känt som ubyckiska.”

Var och en kan leva sig in i den existentiella smärta det innebär att formulera sitt folks bokstavligen sista bestående meningsyttring, i fullt medvetande om att med dig försvinner den världsbild, den livstolkning och den visdom som tallösa generationer har kodat in i sina egna vardagliga ord.

Någon kanske vill rycka på axlarna: det spelar ingen roll hur det går för småspråken. Men så enkelt är det inte. Jag noterade redan kopplingen mellan språklig och biologisk diversitet. De flesta språken och de flesta arterna finns i tropiska områden där tillgången till föda har varit så god att ett stationärt liv varit möjligt. Man har inte behövt söka efter föda över vidsträckt områden såsom när tidiga inbyggare i Norden jagade mammut längs den vikande isranden.

Många aboriginbefolkningar har varit stationära i trakterna av ekvatorn i tusentals år. De har unika mentala kategoriseringar och förbluffande kunskaper om djur- och växtarter i sitt habitat. En polynesisk fiskare kunde benämna 300 fiskarter, och beskriva deras beteende vid romläggningen i större detalj än den västerländska fiskforskningen kände till.

Men vid de yttersta frågorna är ändå det individuella perspektivet viktigast. Modersmålet är sammanvävt med kulturen vi vuxit upp med och det är stommen i vår självuppfattning. Kultur och identitet förlorar sina fästpunkter när språket går under. Med Chinook-indianen Darryl Babe Wilsons ord:

“Vi måste kunna den vite mannens språk för att överleva i den här världen. Men vi måste kunna vårt eget språk för att kunna överleva i evighet.”

* * * * *

Jag har talat om det globala språkliga klimatet eller kanske rättare sagt den globala språkliga ekologin. Låt oss nu zooma objektivet: Hurdant är språkklimatet för dagens finlandssvenskar?

Först som bakgrund några reflexioner om den så kallade språkstriden. Själva ordet uppväcker förmodligen otrevliga associationer för de flesta av oss. Det är viktigt att minnas det positiva slutresultatet. Framförallt var det fråga om ett språkbyte på nationell nivå. Finland bytte på fredlig väg sitt huvudspråk från svenska till finska genom en 100-årig process, som i internationellt perspektiv är helt unik. Just det här unika draget är inte ordentligt förstått ens av oss själva, och Finland kunde marknadsföra det utåt mycket effektivare än nu är fallet. En orsak till undanskymdheten är säkert att forskningen i detta viktiga tema är förvånansvärt ringa, speciellt på finlandssvenskt håll.

Omfattande språkkonflikter brukar ju sluta värre än det gjorde hos oss: med språkdöd (för otaliga aboriginspråk); marginalisering (iriskan i Irland); fortgående latent konflikt (baskiskan i Spanien); språkbytet blir på hälft (swahili i Tanzania, där engelskan fortfarande är stark); prestigehänsyn gör en kompromiss omöjlig (Norge med två dialekter av samma språk i officiell ställning).

Språkstriden är en öm punkt i finlandssvenskarnas historia, ett tabu som man helst inte vill tänka på. I princip kunde finlandssvenskarna smälla med hängslena och säga: det var vi som gjorde finskan till landets huvudspråk. För det var ju den svenska intelligentsian ledd av Snellman som med agitation och politik började driva finska språkets sak. Snellman och de andra svenskspråkiga fennomanerna blev emellertid fort betraktade som överlöpare. Det svenska försvaret i språkstriden, svekomanin, kom att ledas av representanter för överklassen, inklusive den akademiska världen, börjande med Axel Olof Freudenthal, Helsingfors universitets första professor i svenska. Så kallade vanliga finlandssvenskar stod i decennier helt utanför. På den finska sidan kom däremot de breda lagren med i språkstriden mycket tidigare.

I boken *Vår historia* från 1977 ger Gösta Ågren en dråplig beskrivning av den finlandssvenska tvekluvetheten:

“Finlandssvenskarna är av historiska skäl på ett olyckligt sätt delade. Å ena sidan har vi den stora majoriteten, - - med arbetare, småbrukare, fiskare, tjänstemän, lärare etc. i vanliga proportioner. Å andra sidan har vi resterna av Finlands forna, svensktalande överklass, som ursprungligen ju var spridd över hela landet som domare, präster, bruksägare, militärer, godsherrar, etc. Denna

“disponentöverklass” finns nu huvudsakligen i de finskdominerade städerna Helsingfors och Åbo - -. Mellan disponentöverklassen och det finlandssvenska folket finns få djupgående kontakter och ringa förståelse. Disponentklassen kommer därmed att representera finlandssvenskarna utåt och färgar bilden av vårt folk bland såväl finnar som rikssvenskar och andra.. Arbetaren i Jakobstad finner sig plötsligt förvandlad till en degenererad baron i finnars och rikssvenskars ögon!”

Så långt Ågren. Jag förlitar mig på att alla disponenter och baroner i publiken tar detta med jämnmood!

Ågren har en obestridlig poäng här. Disponentstereotypen sitter djupt i den finska uppfattningen av vad en finlandssvensk är. Dessutom gjorde svekomanerna tre misstag som ytterligare bidragit till att bygga upp en negativ bild av finlandssvenskarna i det finska folkdjupet.

Det första misstaget var att motarbeta praktiskt taget alla krav på att förbättra finskans ställning, också de självklart berättigade. Det tog till exempel ända till 1902 innan finskan blev formellt jämställd med svenskan (språkreskriptet 1863 bara inledde processen med att introducera en 20-årig övergångstid). Det andra misstaget var att utveckla teorin om den svenska nationaliteten i Finland, med starka band till Sverige. Därifrån var steget kort till det tredje, och värsta, misstaget, när den germansk-svenska nationalitetsteorin spårade ur och blev rasism. För Freudenthal var finnarna halvilda tjuder. Snart blev mongolteorin om finnarna allmän, likaså teorierna om den ostbaltiska rasen, medan svenskarna trodde sig höra till den högre stående germanska, nordiska eller rentav östsvenska rasen.

Spår av de här attityderna fortlever. 1993 års abiturienter vid Katedralskolan i Åbo prydde sin lastbil med en stor teckning, som föreställde människans utvecklingshistoria. Under rubriken “Survival of the Fittest” tecknades tre skeden:

“Suomi (ugri) - homo sapiens (ihminen) - finlandssvensk”.

Denna “humor” fick spaltcentimetrar i nästa veckas *Suomen Kuvalehti*. Sådan draksådd har naturligtvis avsatt spår i den finska folksjälen. Flera av mina finska vänner har omvittnat hur sårande rasismen känts. Det är fortfarande viktigt att det finlandssvenska etablissemanget självkritiskt begrundar detta och det är därför jag nämner saken just på Runebergsdagen, och från Rektors kateder i det här universitet, som på så många sätt ledde Finland genom 1800-talet.

Alltså: vilken är språksituationen för finlandssvenskarna? Svaret måste bli: rätt så bra, och skälen är tre, utöver den egna framgångsrika politiska intressebevakningen).

För det första: finlandssvenskarnas antal har varit rätt stabilt: år 1900 fanns det 350 000, år 2003 var vi 290 000. Nedgången är förvånansvärt liten men fortsätter i sakta mak, dels genom förfinskning, dels genom att aktiviteterna under filtarna i de finlandssvenska sovrummen kanske inte är tillräckligt intensiva. Ett språk med 290 000 talare hör ju ändå till de stora med 50 gånger fler talare än medianspråket och dessutom flankstöd av 9 miljoner rikssvenskar bortom vattnen.

Den andra orsaken är Finlands språklagstiftning, både den ursprungliga från år 1922 och den nya som trädde i kraft 2004, stenfoten för den finlandssvenska existensen. Skall någon enskild person tackas för svenskans status som nationalspråk, är det professorn, ministern och statsrådet Emil Nestor Setälä, författare till Finlands självständighetsförklaring, en genialisk och gåtfull person som på sin tid hade tusen järn i elden. Setälä skrev egenhändigt största delen av

1922 års språklag, som trots tidsandan är frapperande generös mot minoriteten.

Jag kommer så till den tredje orsaken. Språklagarna i den generösa formen skulle inte ha varit möjliga, varken 1922 eller 2004, utan en stark finsk majoritetsvilja. Bland de finskspråkiga finns många (med antingen svensk eller rent finsk bakgrund) som ser positivt på svenskans betydelse. Den här viktiga gruppen syns inte i någon statistik och glöms ofta bort, speciellt då ett regionalt "Svenskfinland" diskuteras.

Panta rei, allting flyter. Jag vill inte påstå att vi uppnått Paradisets portar.

Europeiska unionen har radikalt påverkat språksituationen. Trycket inom Unionen på att marginalisera de mindre språken då det gäller översättning och tolkning är stort, och växer ju större unionen blir. Det är ytterst viktigt att en klar finländsk språkpolitik på unionsnivå skulle utformas och verkställas och att alla berörda i EU-sammanhang verkligen använder sina modersmål.

Estlands återkomst som en självständig nation, den tredje med ett finsk-ugriskt nationalspråk, kommer att ha stor betydelse för den finska självkänslan och identiteten och introducerar nya element i det nordiska samarbetet som säkert kommer att återspegla sig också på språkanvändningen. Diskussionen om svenskundervisningen i de finska skolorna kommer naturligtvis att fortsätta. Utmaningarna består.

Ett radikalt nytt element i diskussionen är Per Stenbäck's tankeexperiment att göra svenskan till minoritetsspråk i Finland, en idé som jag själv inte omfattar fast det är bra att även detta scenario tecknats. Intressanta är också reflexionerna från finskt håll nyligen (bland annat Matti Wuori och Juha Janhunen) att den finlandssvenska språkpolitiken och språkmedvetandet är alltför undergivna. Tankarna går till diskussionen om hukare och hurrare.

Hurrarmentaliteten exponerades igen i gårdagens *Helsingin Sanomat* (NYT-liite, 4.2. 2005), som under rubriken "Frihetskämpen" (Vapaustaistelija) innehöll en lång intervju med 24-åriga Ida Asplund, viceordförande i rörelsen Finlandssvensk samling. I mina öron lät hon som en vålnad från 1920-talet. Här några smakprov på hennes tankar: finlandssvenskarna utgör inte bara en etnisk grupp (vilket, som Erik Allardt påvisat, verkligen stämmer) utan också en nationalitet och ett folk; vi härstammar från en germanstam i Finland tusentals år bakåt i tiden (en omöjlig tanke, för då borde finlandssvenskan för länge sedan ha utvecklats till ett skilt språk fullständigt olikt rikssvenskan); äkta finlandssvenskar skall kunna dokumentera sin (genetiska?) härkomst, osv.

Mina damer och herrar, själv tror jag mera på det fruktbara i den typ av samverkan som Emil Nestor Setälä år 1920 uttryckte så här:

"De nuvarande tvistefröna kunna säkerligen avlägsnas, blott stundens upphetsning får vika och vardera parten med huvudet kallt, men hjärtat varmt inriktar arbetet på det helas bästa. Fosterländsk samverkan innebär den säkraste garantin för svenska språkets bevarande och fyllandet av dess kulturmission."

Litteratur

Allardt, Erik och Christian Starck 1981. *Språkgränser och samhällsstruktur. Finlandssvenskarna i ett jämförande perspektiv*. Lund: AWE / Gebers.

Hämäläinen, Pekka 1969. *Nationalitetskampen och språkstriden i Finland 1917-1939*. Helsingfors: Schildts förlag.

Högnäs, Sten 1995. *Kustens och skogarnas folk. Om synen på svenskt och finskt lynne*. Stockholm: Atlantis.

Janhunen, Juha 2004. Suomenruotsalaisuuden strategiat. *Kanava* 6.381-384.

Lönnqvist, Bo 1985. Onko olemassa omaleimaista suomenruotsalaista kulttuuria? *Suomen Antropologi* 2.58-63.

McRae, Kenneth D. 1999. *Conflict and Compromise in Multilingual Societies. Finland*. Annales Academiae Scientiarum Fennicae. Humaniora 306. Rauma: The Finnish Academy of Sciences and Letters & Wilfrid Laurier University Press.

Puntila, L. A. 1944. *Ruotsalaisuus Suomessa. Aatesunnan synty*. Helsinki: Otava.

Setälä, E. N. 1920. *Språkstriden i Finland*. Stockholm: Albert Bonniers förlag.

Setälä, E. N. 1924. *Kielilaki ynnä siihen kuuluvat lait ja asetukset*. Otavan asetuskokoelma 45. Helsinki: Otava.

Stenbäck, Pär 2003. *Vision och verklighet – Handbok i överlevnad för Svenskfinland*. Helsingfors: Söderströms.

Sundberg, Jan 1985. *Svenskhetens dilemma i Finland. Finlandssvenskarnas samling och splittring under 1900-talet*. Bidrag till kännedom om Finlands natur och folk. Utgivna av Finska Vetenskaps-Societeten. H. 133. Helsingfors.

Ågren, Gösta 1977. *Vår historia. En krönika om det finlandssvenska folkets öden, en analys av vårt lands historia*. Vasa: Skrivor.

Åström, Anna-Maria, Bo Lönnqvist och Yrsa Lindqvist 2001. *Gränsfolkets barn. Finlandssvensk marginalitet och självhävdelse i kulturanalytiskt perspektiv*. Helsingfors: Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet Nr 633. Folkklivsstudier XXI utgivna genom Folkkultursarkivet.